
CENTRO EUROPEO DI STUDI TRACI

Anul XVIII. Nr. 171

Ianuarie 1989

Noi Tracii

Mensile. Spedizione abb. postale Gruppo III 70% - 00187 Roma, Foro Traiano 1/A, Tel.(06)679.77.85

Un document inedit privitor la cultul lupului și al ursului, în Banat

de Pr. ALEXANDRU STĂNCIULESCU-BÎRDA

Lupul și ursul au fost dintotdeauna printre cele dintâi animale care au intrat în galeria zoomitologiei românești. Uneori s-a depășit chiar cadrul geopolitic românesc, întâlnindu-se reminiscențe ale unei străvechi zoolatrii legate de cele două animale pe o arie destul de vastă în sud-estul european.

Mitologia, folclorul în general, etnografia, arheologia, împreună cu documentele de arhivă, cronicile, însemnările epigrafice, toponimia, numismatica etc. se adaugă cunoștințelor istorice propriu-zise privind cultul celor două animale în tradiția poporului român.

Numeroase atestări de tot felul privind cultul lupului și al ursului în tradiția românească se datorează unui puternic substrat străvechi, venit din vremea Tracilor și Daco-Romanilor și el vorbește convingător de vechimea și continuitatea noastră neîntreruptă pe meleagurile strămoșești. Bibliogarfia problemei este vastă, iar întocmirea unei sinteze pe această temă nu intră în intenția articolului de față. Indicăm totuși drept una dintre cele mai competente lucrări în materie *Mitologia română* (Editura Academiei Române, București, 1987, 712 p.) a savantului Romulus Vulcănescu.

Contribuția noastră vine să semnaleze o circulară inedită a Episcopiei Vârșețului, emisă la 10 mai 1821 și adresată preoților din zona de graniță a Banatului. Precizăm că la începutul secolului al XIX-lea creștinii ortodocși, neuniți, din Banat aparțineau ierarhic de Episcopia Vârșețului, unitate subordonată Patriarhiei de Carloviț. Parohiile și protoieriile românești din zonele de graniță ale Banatului erau controlate atât de către organele superioare bisericești, cât și de cele militare. Numeroase documente din arhivele acestor unități ecleziastice provin de la regimentele grănicerești ori de la comenduirea

militară a Banatului, iar altele, emise de către episcopie ori patriarhie, sunt generate de corespondența acestor foruri cu cele militare.

Circulara menționată era emisă tocmai ca urmare a plângerii adresate de către comandantul regimentului valaho-iliricesc al Banatului, prin care se făcea cunoscut că grănicerii români refuză categoric să împuște lupii și urșii. «Rândueleele ce să fac din partea regiment(ului) spre uciderea lupilor de folosul cel poftit să lipsăște, mai vărtoș pentru aceia, fiindcă grăniceri(i) aceștii legi acestui regiment din v(re)o credință deșartă moșască (din moși-strămoși -n.n.) li să pare că a omorî lupi sau urși nu să cade ca să nu le strice turmele și vitele lor. Din carea și sărbători ce le zic a lupilor și urșilor nu făr(ă) de știrea preoților să vede că s-or fi scornit».

Nu ne surprinde «ignoranța» grănicerilor români de la 1821, de vreme ce și azi, în numeroase sate bănățene, cât și în cele de pe întreg cuprinsul pământului românesc există în tradiția noastră sărbători «băbești» și anumite practici rituale, care grăiesc de cultul lupilor și urșilor. Excludem, în cazul de față, posibilitatea unei conștiințe politice atât de înaintate la grănicerii români din Banat de la 1821, conștiință în virtutea căreia să refuze executarea ordinelor autorităților militare pe considerentul că s-ar jefui astfel din bogăția faunei pădurilor noastre de către ocupantul vremelnicezaro-crăiesc.

În circulara cu pricina erau sfătuiți preoții din satele de graniță și nu numai «că simțindu-vă cumva că aicea arătată deșartă credință întră poporul nostru încă deplin să ține așa felu în toată vremea având ocazie cu întâmplări, dară mai vărtoș în biserică cu învățături și sfaturi bune a le deprădăcina să vă sârguiți». Pentru a fi mai convingători, preoții erau îndemnați să explice poporenilor cum că «întră toate noroadele sau popoarele luminate așa felu de feri (fiare -n.n.) răpitoare cumu-s lupi(i) și urși(i) cu osârdie să prind, să omoară și să prăpădesc, cât să poate zice că tot i-au stărpit și acuma pe acolo oamenilor cu vite nici o pagubă mai mult nu să face».

Tradiția mitolatriei în cauză nu era supărătoare pentru autorități numai din acest punct de vedere, ci ea avea implicații mai ample și sub aspect socio-economic și religio-moral, fiindcă «cei ce din sărbători(le) lupilor și urșilor cu p(i)erderea acelor zile nu numai că păgubesc, ci așa păcat fac, care (ș) lui D(u)mnezeu urât fiind, că cu aceia de față arată că ei pe acelea necuvântătoare feri (fiare -n.n.) nu numai că sfinților lui D(u)mnezeu, plăcuților, pre care Biserica îi mărește și lor zile a le serba poruncește, ce tocma însuș prea înaltei ființă care a o și grăi spăimântează le închipuiesc».

Circulara Episcopiei de Vârșeț, aparent banală, constituie un document valoros privind o tradiție străveche a poporului român din Banat, de la începutul secolului al XIX-lea. Documentul nu este important numai pentru cercetătorii de mitologie, folcloriști și etnografi, ci și pentru istorici, el fiind încă o dovadă a vechimii și continuității românești pe aceste meleaguri. Tradiția cultului lupului și ursului, pe lângă întreg tezurul culturii populare autentice, autohtone, nu a putut fi desființată prin ordine și decrete ale unor stăpâniri străine, fiindcă ea a făcut parte din ființa poporului nostru, din universul său spiritual, pe care și l-a clădit și conservat prin vreme, care de fapt a contribuit la definirea entității noastre etnice. ■

DACIA ÎN LUMINA UNEI NOI INTERPRETĂRI A ISTORIEI LUI FLAVIUS EUTROPIUS

de Dr. GHEORGHE I. ȘERBAN

1. *Eutropius*, VIII, 6, 2, - «*viris*» sau «*vires*» ?

Istoricul latin de la care Roesler își începea în 1871 «celebra» sa teorie despre extirparea și evacuarea totală a autohtonilor din Dacia, aparține perioadei romane târzii. Născut probabil la Constantinopol, în 316 e.n., mort sub Valentinianus II, în 387, Flavius Eutropius este autorul celui mai cunoscut compendiu de istorie romană, intitulat *Breviarium ab Urbe condita*¹, redactat de istoricul latin în zece cărți, la îndemnul lui Flavius Valens (364 - 378) și spre uzul acestui împărat atât de puțin cunoscător al istoriei Imperiului Roman la cârma căruia ajunsese. Deși prezentate cu multă sărăcie de detalii, pe un interval de 1118 ani, evenimentele diacroniei romane sunt surprinse totuși de autor cu latura lor esențială într-o compoziție istorică de maximă concentrare. Realitatea a făcut ca, fie grație scurtimei, fie grație clarității și seriozității rezumatului său, opera lui Eutropius să aibă încă de la apariție un destin prodigios. Trei versiuni grecești succesive i-au marcat încă din antichitate celebritatea, iar astăzi este probabil cea mai discutată lucrare de istorie din întreaga istoriografie romană târzie.

Așadar, pe aproximativ 70 de pagini de text latin, istoricul roman reușește să facă, loc tuturor evenimentelor majore din istoria Romei și din istoria provinciilor anexate succesiv întinsului Imperiu Roman. Relatarea lui Eutropius înregistrează în aceeași manieră («*strictum*» = pe scurt) și contactele Romanilor cu vechii locuitori ai Peninsulei Thracice (respectiv, Balcanice), făcând referiri și la locuitorii vechii Dacii, la soarta pe care au avut-o aceștia și teritoriile lor după transformarea patriei lor în provincie romană (vara anului 106).

Astfel de referiri apar pe tot parcursul compendiului, însă cele mai importante mențiuni despre Daci și ținuturile locuite de ei sunt, fără îndoială, în număr de patru: cea din cap. VIII, 2, 2 (în care este vorba de prezența pe teritoriul Daciei a unor triburi germanice - Taifalii, Vichtohalii și Tervingii -, statornicite vremelnice aici în cursul migrației lor, pe la mijlocul veacului al IV-lea); cea din cap. VIII, 6, 2 (transformarea Daciei în provincie romană sub împăratul Traian); cea din cap. IX, 8, 2 (pierderea controlului militar roman asupra Daciei, sub domnia lui Gallienus, în urma eforturilor Geto-Dacilor de a-și redobândi libertatea și independența); și aceea din cap. IX, 15, 1 (retragerea legiunilor și a aparatului administrativ roman la sudul Dunării, sub domnia lui Aurelianus, nu pentru a fi puse la adăpost de invazia barbarilor, ci spre a se întări limesul dunărean al Imperiului în fața acestor invazii.

Situație în care textul lui Eutropius precizează: «*Daciam... intermisit*», adică Dacia a fost lăsată la mijloc, zonă de tampon între barbari și Imperiul Roman.²

Între aceste patru referiri mai detaliate, două pasaje, cel din cap. VIII, 6, 2 și cel din cap. IX, 15, 1 ni se par a fi de o importanță cu totul deosebită pentru discuția de față, concepută a fi un punct de vedere nou în legătură cu problemele ridicate de informațiile lui Flavius Eutropius despre Dacia.

În cele ce urmează, vom face mai întâi câteva considerații asupra primului fragment (VIII, 6, 2), pentru ca apoi să luăm în discuție pe cel din cap. IX, 15, 1, referitor la retragerea aureliană, și să stabilim o corelație între acestea.

Varianta latină a primului fragment (VIII, 6, 2), care a fost vehiculată de istoriografia europeană încă din secolul al XVI-lea și care a fost acreditată și la noi de toți istoricii perioadei vechi, începând cu cronicarii și continuând cu Dimitrie Cantemir și reprezentanții Școlii Ardelene, este aceeași pe care o analiza și Roesler în secolul trecut. Problema pe care o punem noi aici este dacă variantele manuscrise în uz în secolul trecut și interpretările date acestora sunt într-adevăr cele juste. Căci, pe interpretarea exagerată a acestora se sprijină «celebra» teorie a lui Roesler, preluată de acesta nu atât de la confrății săi austro-ungari, cât sugerată de lucrările iluminiștilor noștri, care, sub presiunea etichetării națiunii române de «națiune inferioară», lansată de aceiași ideologi austro-ungari, au vrut să demonstreze că originea noastră etnică este exclusiv romană. Pentru a-l pune pe cititor în temă, precizăm în continuare textul latin al variantelor cunoscute în secolele trecute, text însoțit de traducerea noastră: «*Defuncto Traiano Aelius Hadrianus (...) statim provincias tres reliquit quam Traianus addiderat et de Assyria, Mesopotamia, Armenia revocavit exercitus ac finem imperii esse voluit Eufraten. Idem de Dacia facere conatum amici deterruerunt, ne multi cives Romani barbaris taderentur, propterea quia Traianus victa Dacia ex toto orbe Romano infinitas eo copias hominum transtulerat ad agros et urbes colendas, Dacia enim diuturno bello Decibali viris fuerat exhausta*» (= «Murind Traianus, Aelius Hadrianus (...) a părăsit îndată cele trei provincii pe care Traianus le adăugase la Imperiu și a rechemat armatele din Assyria, Mesopotamia și Armenia și a dispus ca Eufratul să fie granița imperiului. În ceea ce privește Dacia, prietenii l-au sfătuit să nu facă același lucru, deoarece Traianus, după ce Dacia fusese învinsă, transferase acolo din toată lumea romană nesfârșite mulțimi de oameni pentru cultivarea ogoarelor și locuirea orașelor. Căci Dacia, din cauza îndelungatului război al lui Decebal, fusese secătuită de bărbați».³

În general, din acest pasaj a fost reținută și foarte mult interpretată partea finală a textului reprodus de noi mai sus și anume «*Dacia enim... viris fuerat exhausta*» (= «căci Dacia... fusese secătuită de bărbați»). Din interpretările grăbite și îngroșate ale acestui fragment au fost puse în circulație în decursul anilor mai multe teorii referitoare la etnogeneza Românilor, una

mai exagerată decât alta, între care mai clar conturate ni se par a fi următoarele trei:

1. Răsboaiele Romanilor cu Dacia au nimicit doar populația bărbătească a țării, cu alte cuvinte, doar «viris», în timp ce femeile, copiii și bătrânii au continuat să conviețuiască cu Romanii aduși aici de către Traianus. Se emitea însă ipoteza că noua societate de pe pământul Daciei rezulta din căsătoriile bărbaților romani cu femeile autohtone. În această teorie, marea greșală nu ținea de interpretarea gramatical-lexicală a textului latin, de altfel, deosebit de corectă, ci de concluziile care se trăgeau din acest enunț. Altfel spus, Traianus, conștient de dispariția bărbaților din noua provincie adăugată de el imperiului, colonizase intensiv Dacia în exclusivitate cu bărbați. Ceea ce însemna că poporul român rezulta din această mezalianță a bărbaților romani și a femeilor băștinașe. Or, este știut că o astfel de comportare a Romanilor cu cei cucerțiți nu a caracterizat niciodată pe comandanții și conducătorii romani. Populația adusă de Traianus în Dacia s-a adăugat populației existente, a ajutat la redresarea de după război a țării, a impus, în calitate de pătură conducătoare, limba și civilizația latină. Acest mod romantic și naiv de a gândi etnogeneza Românilor ca o mezalianță nu credem că este just, el caracterizând cu precădere pe intelectualii români de la 1848; ulterior, o asemenea viziune a pătruns în manualele de școală, ducând la îndătinarea unor convingeri greșite.

2. A doua teorie este mai veche, dar și mai categorică în privința destinului pe care l-a avut populația băștinașă după războaiele daco-romane. S-a susținut deci că Dacia n-a fost secătuită numai de bărbați, ci de întreaga ei populație. În consecință, poporul român are o origine exclusiv italică. Această teorie a fost susținută de istoriografia noastră veche, respectiv de cronicarii munteni și moldoveni, de Dimitrie Cantemir și de Școala ardeleană. Grigore Ureche, de pildă, era convins că noi ne tragem chiar de la «Râm», adică de la Roma.

3. A treia ipoteză este cu totul radicală și ea are în vedere nu numai soarta băștinașilor după războaiele daco-romane, ci și pe aceea a coloniștilor romani aduși aici de către Traianus. Ea pretinde, deci, că Dacia a fost pustiită de întreaga ei populație de două ori: o dată când Traianus i-a extirpat pe Daci colonizând noua provincie cu populație romanizată adusă din imperiu, și a doua oară, când această populație a fost retrasă la sudul Dunării. Cele două «pustiiri» succesive au fost apoi definitivitate de migrația popoarelor, care au nimicit până și ultimele rămășițe de coloniști romani și de autohtoni, care, eventual s-ar mai fi aflat pe teritoriul vechii Daciei. În felul acesta, teritoriul vechii Daciei, golit de orice urmă de locuitori, era numai bun să-i primească pe Huni și pe Maghiari. Se recunoaște ușor aici teoria lui Roesler și a adeptilor săi, pusă în circulație de Academia Ungăriei într-o lucrare pe cât de voluminoasă (3 volume ce însumează circa 2000 de pagini) pe atât de revoltătoare prin libertatea pe care și-o asumă în a interpreta și manipula după plac istoria și trecutul unui alt popor. Este vorba de lucrarea *Istoria Transilvaniei* (Erdély Történéte), Budapesta, 1986.

În stadiul actual al tradiției manuscriselor și al înțelegerii textului lui Eutropius, oricare din teoriile de mai sus cade. Căci trebuie subliniat un lucru, anume că, ori de câte ori a fost comentat acest fragment, nu s-au luat în considerație în aceeași măsură toate informațiile cuprinse în el. De pildă, s-a trecut cu foarte multă ușurință peste precizarea făcută mai sus, în același pasaj: «*ne multi cives Romani barbaris traderentur*» («ca nu cumva numeroșii cetățeni romani să cadă în mâinile barbarilor»), expresie din care reiese clar că populația romană adusă în Dacia era, într-adevăr, numeroasă (*multi*), dar ea nu constituia nicidecum întreaga populație a țării. Pe de altă parte, prin cuvântul «*barbaris*» nu trebuie oare să înțelegem și populația băștinașă în mâinile căreia ar fi căzut numeroșii cetățeni romani în cazul în care Aelius Hadrianus și-ar fi retras și din Dacia armatele sale, după cum dispusese și în cazul celorlalte trei provincii romane din Asia? În acest sens, informația lui Eutropius este în deplin acord cu ceea ce știm și din alte surse, anume că prezența masivă a băștinașilor, care era oricând un pericol pentru pacea romană instaurată aici, a dus la izbucnirea a numeroase revolte începând chiar cu moartea lui Traianus. Convingerea noastră este că, prin expresia «*ne multi cives Romani traderentur*», Eutropius se referă la acea primă revoltă a Dacilor din anul 117, a unor Daci «*neexterminați*», și că pericolul de care se temeau prietenii lui Hadrianus viza prima generație de coloni aduși de către Traianus în Dacia.

Rămâne să ne întrebăm acum cât de autentic eutropian este termenul «*viris*». Manuscrisele de care se folosea Roesler și de care se folosiseră și cărturarii noștri din trecut îl conțineau, într-adevăr. La rândul său, Droysen, unul dintre cei mai cunoscuți cercetători ai manuscriselor operei lui Eutropius, dând în 1878 prima ediție critică a operei istoricului latin⁴, lua în discuție doar opt manuscrise care îl conțineau pe «*viris*». De atunci, însă, numărul manuscriselor cu opera lui Eutropius s-a triplat și odată cu aceasta a sporit și numărul lecțiilor variante ale acestui fragment. Ediția lui Carolus (Carlo) Santini, publicată în editura Teubner în 1979, la un secol după aceea a lui Droysen, reconstituie textul original al Breviarului din 24 de manuscrise și editorul italian mărturisește, în prefața ediției sale, că n-a luat în considerație toate manuscrisele existente. Așadar, având ca reper această ediție, constatăm următoarele lecțiuni variante ale fragmentului de la care am pornit discuția:

1. «*Dacia enim diuturno bello Decibali viris fuerat exhausta*» (= «căci, din cauza îndelungatului război al lui Decebal, Dacia fusese secătuită de bărbați»), variantă care, prin ediția lui Droysen, devenea lecțiunea unanim acceptată a Breviarului.

2. «*Daciae enim diuturno bello Decibali res fuerant exhaustae*» (= «căci, din cauza îndelungatului război al lui Decebal, resursele Daciei fuseseră secătuite»), variantă pe care o întâlnim în manuscrisele notate de către Santini cu litera grecească Π, grup din care fac parte codicele *Bambergensis E III 4* (sec. IX); *Bernensis 196* (sec. X); *Parisinus N.A.L. 310* (sec.

XII); *Cantabrigiensis C.C.C. 276* (sec. XII) și codicele *Glasguensis Hunter 113* (secolul XII-XIII).

3. «*Daciae enim diuturno bello Decibali vires fuerant exhaustae*» (= «căci, din cauza îndelungatului război al lui Decebal, forțele Daciei fuseseră secătuite»), variantă aflată în codicele *Perusinus H 75* (sec. XIV) și *Vaticanus Latinus 1860* (1313).

Analizând și comparând cele trei variante, încercând să le introducem pe rând în context, observăm că ultimele două concordă incomparabil mai bine decât cea dintâi atât cu logica internă a pasajului, cât și cu datele istorice extra-eutropiene (epigrafice, numismatice și arheologice). Pe de altă parte, ele prevalează asupra celei dintâi și prin vechime, deoarece provin din cea mai veche copie a manuscriselor lui Eutropius și anume din Istoria universală a lui Paulus Diaconus (Warnefridus), adică, din secolul al VIII-lea, precedându-le astfel pe toate celelalte cu un secol. Însă, mai mult decât orice altceva, existența unor variante ce-l conțin pe «*vires*» pun sub semnul întrebării autenticitatea strict eutropiană a termenului «*viris*», cuvânt care dă întregului fragment un sens evident contradictoriu. Căci este mult mai logic și mai just din punct de vedere istoric să acordăm întreaga atenție variantelor care susțin secătuirea forțelor sau resurselor economice decât pe aceea a bărbaților, realmente imposibil de presupus sau de acceptat ca realitate istorică sau ca informație serioasă. Însuși istoricii noștri în trecut au îmbrățișat fără discernământ această variantă, fapt explicabil și prin lipsa altora, prin interpretarea căreia doreau ca poporul nostru să aibă o sorginte exclusiv italică. Compararea de manuscrise posibilă astăzi impune revizuirea vechilor teorii italice ale etnogenezei Românilor. Opinem deci că trecerea de la «*vires*» la «*viris*» a putut să se fi produs în urma unei greșeli de copiere și ea se explică prin apropierea fonetică a celor doi termeni, care au aceeași rădăcină *vir-*. Cât despre înlocuirea terminației *-es* cu *-is*, lucrul acesta se putea produce destul de ușor în cadrul fenomenului curent de trecere a textului de pe o copie pe alta. Pe de altă parte, prezența lui *res* (= resurse, situație economică) într-un număr apreciabil de manuscrise constituie o dovadă în plus că, inițial, istoricul nu se referea la nimicirea bărbaților (de extirparea populației nici nu putea fi vorba), ci la secătuirea forțelor economice, administrative sau politice ale țării, așa cum observăm și mai sus. De aici și caracterul intens al romanizării, în care ponderea celor aduși în Dacia o formau, pe de o parte, colonii, adică administratorii noii provincii, iar pe de alta, militarii obligați să mențină ordinea în această zonă pe care conducerea de la Roma dorise atât de mult să o includă între granițele imperiului.

În vederea unei opțiuni mai ferme pentru o variantă sau alta, ar mai putea să fie aduse în discuție versiunile grecești ale operei lui Eutropius. Se știe că la zece ani de la redactarea operei, *Breviarul* lui Eutropius a fost supus primei tălmăcirii grecești în versiunea retorului Paeanius (Painios). Este interesant de urmărit modul cum interpretează un grec textul latin al operei istoricului roman la numai un deceniu de la publicarea cărții:

βουλευόμενον δὲ αὐτὸν ὅμοια καὶ περὶ τῶν Δακῶν οἱ φίλοι διεκώλυσαν· τοὺς γὰρ ἀποίκους τοὺς ἐκ τῶν πολιτῶν Ῥωμαίων ὑπὸ Τραϊανοῦ μεταστάντας οἰκίσεως ἕνεκα καὶ γεωργίας ἀνόσιον εἶναι γίνεσθαι βαρβάρους. τοῦ γὰρ οἰκείου πλήθους ἀπεσεύλητο τῷ χρονίῳ πολέμῳ κατανηλωμένου.

(= «Și voind el (Hadrianus) să facă același lucru și cu Dacia, prietenii i s-au opus; căci ar fi fost o nelegiuire să devină barbari colonii aduși de către Traianus din rândul celtătenilor romani cu scopul îngrijirii locuințelor și agriculturii. Deoarece țara, ca urmare a războiului îndelungat, fusese vlăguită din cauza nimicirii multor autohtoni»).

Textul grec al traducerii lui Paeanius pierde multe detalii din cel latin, fiind în acest caz prea puțin concludent pentru discuția de față. Ne-am fi așteptat să găsim un echivalent grecesc al cuvântului latin *viris* (respectiv, *anir* sau *anthropos*. Prin *vires*, *viris* sau *res* Paeanius înțelege vlăguirea țării survenită în urma războiului îndelungat în care au pierit mulți autohtoni («*oikeiou plithous*»), ceea ce de altfel era și de așteptat.

Este evident că traducerea greacă interpretează prea general pasajul latin corespunzător. Mai mult, lipsesc din acest fragment toate numele proprii: Decebal, Dacia, Assyria, Mesopotamia și Armenia. Într-un loc din același pasaj, ne referim la expresia «*ne multi cives Romani barbaris traderentur*» (= «ca nu cumva numeroșii cetățeni romani să cadă în mâinile barbarilor»), traducătorul grec falsifică ideea conținută în textul latin redând-o prin «*anosion einai, gignesthai varvarous*» (= «ar fi fost o nelegiuire ca cetățenii romani să devină barbari»), afirmație din care ar rezulta că prin retragerea legiunilor romane populația civilă romană, adusă aici din imperiu, ar deveni ea însăși barbară.⁶ Or, dacă populația autohtonă ar fi fost nimicită în întregime, nu vedem cum ar fi căzut în barbarie mulțimile romane aduse în Dacia. Rămâne să presupunem că, indiferent de ravagiile îndelungatelor războaie ale Romanilor cu Dacia, indiferent de numărul foarte mare al celor aduși în Dacia pentru redresarea economică a acesteia, populația autohtonă a rămas întotdeauna factorul demografic de bază. Afirmația conținută în acest fragment, fie în versiunea greacă, fie în versiunea latină, duce la una și aceeași idee, că populația băștinașă n-a fost prejudiciată de războaiele daco-romane decât parțial, termenul «*viris*» indicând efectele bătăliilor în rândul luptătorilor, iar termenii «*vires*» sau «*res*» în sfera resurselor economice ale țării. Este posibil ca toate cele trei variante ale pasajului în discuție să nu provină decât dintr-o transcriere greșită a lui *vires*, care, în unele versiuni a pierdut pe *vi-*, iar în altele, a denaturat silaba finală *-es* în *-is*.

2. *Eutropius, IX, 15, 1* - «*Daciam... intermisit*» (= «a lăsat Dacia în calea dușmanului»).

Eventualitatea retragerii puterii romane din Dacia este prezentată de

Eutropius ca act potențial dar neîmplinit mai întâi în pasajele din cap. VIII, 6, 2 și IX, 8, 2, iar problema retragerii efective a puterii romane din Dacia nu apare formulată explicit decât în fragmentul din cap. IX, 15, 1 din *Breviarium*. Această confuzie între intenție, respectiv posibilitate și realitate, pe care o aflăm la mulți istorici, confuzie din care decurg multe ipoteze false, nu-și găsește nici-o bază serioasă în opera istoricului latin. La nivelul la care se poartă astăzi discuțiile legate de această chestiune, părerea noastră este că ideea părăsirii Daciei cunoaște la Eutropius trei referiri distincte: 1. *intenția retragerii efectivelor romane*, la începutul domniei lui Hadrianus, rămasă fără consecințe reale, după cum reiese din fragmentul VIII, 6, 2, analizat de noi mai sus; 2. *retragerea ca pierdere a controlului militar*, fără menționarea câtuși de puțin a unei părăsiri reale, în timpul domniei lui Gallienus, așa cum se precizează în cap. IX, 8, 2, prin cuvintele: «*Dacia tum amissa est*» (= «atunci Dacia a fost pierdută de la imperiu»), din care reiese că, sub domnia lui Gallienus, Roma nu mai putea să-și exercite controlul militar și politic asupra Daciei. (O eventuală retragere romană din această zonă nu se menționează explicit la nici un alt autor al antichității și nici la Eutropius); și 3. *retragerea propriu-zisă a puterii romane din Dacia, cea aureliană*, singura retragere reală asupra căreia avem astăzi mențiuni istorice clare.

Cât privește ideea vehiculată de unii cercetători moderni, potrivit căreia părăsirea Daciei ar fi început sub Gallienus și s-ar fi încheiat sub Aurelianus, ni se pare o ipoteză lipsită de orice temei textual, conturată doar din supralicitarea textelor analizate sau din înțelegerea lor greșită, situație în care acești cercetători pun pe seama textului latin propria lor părere. Vladimir Iliescu, de pildă, vede în aceste notații, simple și clare, două «evacuări» de mari proporții ale populației din Dacia, sub Gallienus și sub Aurelianus, chiar dacă o asemenea ipoteză i se pare contradictorie, după cum singur mărturisește: «izvoarele - zice autorul, referindu-se la Eutropius, Rufius, Festus și Iordanes, amintesc de *două operații de evacuare*, una în timpul lui Gallienus și alta sub Aurelianus, fără a încerca o armonizare a acestor informații contradictorii prin indicarea caracterului parțial sau trecător al primei operații sau prin oferirea altei explicații». ⁷ Ceea ce s-a petrecut sub Gallienus nu este o evacuare, ci o pierdere a controlului militar și politic asupra unei regiuni puternic frământate atât de mișcări sociale interne, cât și de unele amenințări externe reale: pe de o parte, invazia triburilor germanice în Gallia și Italia, iar pe de altă parte, reizbucnirea revoltelor populației din Dacia împotriva stăpânirii romane în vederea cuceririi vechii autonomii statale. ⁸ Situație întreținută și de Dacii liberi aflați în nord-vestul provinciei. Mai mult, faptul că nici-un alt istoric din antichitate ori de mai târziu nu menționează clar retragerea efectivelor romane din Dacia sub acest împărat constituie pentru noi o dovadă că acest eveniment nici n-a avut loc în acel moment. Conform textului din IX, 15, 1, pe care îl prezentăm mai jos, numai Aurelianus este cel care hotărăște cu adevărat retragerea Romanilor din zona dacică pe motivul că a pierdut speranța menținerii acesteia la imperiu. De altfel, istorici moderni ca A. Bodor, analizând toate documentele epigrafice, numismatice și literare,

ajunge la concluzia că evenimentul acesta s-a petrecut cu certitudine în primăvara anului 275.⁹

Un nou contact cu textul ne va da posibilitatea să-i surprindem mai bine ideile de bază: «*Provinciam Daciam quam Traianus ultra Danubium fecerat intermisit, vastato omni Illyrico et Moesia, desperans eam posse retinere, abductosque Romanos ex urbibus et agris Daciae in media Moesia collocavit appellavitque eam Daciam, quae nunc duas Moesias dividit et dextra Danubio in mare fluenti cum antea fuerit in laeva*» (= «și pentru că Iliricul și Moesia fuseseră în întregime devastate, el, pierzând speranța că mai poate păstra provincia Dacia pe care Traianus o făcuse dincolo de Dunăre, a lăsat-o în calea dușmanului, și pe Romanii aduși de pe ogoarele și din orașele Daciei i-a așezat în mijlocul Moesiei, și a dat numele de Dacia acestei zone care desparte acum cele două Moesii și care se află în dreapta de Dunăre, după cum fluviul curge în mare, în timp ce mai înainte fusese în stânga»).

Concentrarea maximă într-o singură frază a informațiilor referitoare la evenimentele cele mai importante petrecute sub domnia lui Aurelianus, precum și lipsa unor detalii suficiente în legătură cu acestea, furnizate și de alți autori antici, au făcut deosebit de dificilă interpretarea corectă a acestui pasaj, despre care s-a scris până astăzi foarte mult. În legătură cu natura și proporțiile retragerii Romanilor din Dacia există o bibliografie imensă și nu este aici locul s-o luăm în discuție.¹⁰ Este însă evident faptul că centrul de greutate al întregului fragment cade pe expresia «*provinciam Daciam... intermisit*», tradusă de noi «a lăsat în calea dușmanului provincia Dacia». Nu este mai puțin adevărat că expresia de mai sus ar putea fi redată și prin alte formulări ca: «a lăsat între el și dușmani provincia Dacia» sau «a lăsat ca zonă de tampon, între el și dușmani, provincia Dacia». Căci modul exact cum a fost efectuată retragerea romană este precizat de preverbul (prepoziția) «inter» (= între, la mijloc, în calea etc.).

Dat fiind faptul că din felul în care este înțeles acest fragment decurg numeroase concluzii privind soarta locuitorilor și a teritoriului vechii Dacii după retragerea aureliană, se cuvine să luăm în considerație toate posibilitățile de interpretare ale acestei expresii și din totalitatea lor să ne facem o viziune globală asupra întregului fenomen. Retragerea Romanilor nu are loc oricum și nu implică în nici un caz întreaga populație.

Făcând acum o conexiune cu pasajul analizat în prima parte a prezentului studiu (respectiv analiza fragmentului din cap.VIII, 6, 2), se observă cu ușurință simetria formularistică a celor două texte referitoare la același proces istoric: ceea ce se aduce în Dacia sub Traianus este retras sub Aurelianus. Iată cuvintele istoricului latin: «*Traianus... ex toto orbe Romano infinitas eo copias hominum transtulerat ad agros et urbes colendas*» (= «Traianus transferase acolo din toată lumea romană nesfârșite mulțimi de oameni pentru cultivarea ogoarelor și locuirea orașelor» (cf.VIII, 6, 2) și «*Aurelianus... provinciam Daciam... intermisit... abductosque Romanos ex urbibus et agris Daciae in media Moesia collocavit*» (= «Aurelianus a lăsat în calea dușmanului provincia Dacia și pe Romanii aduși din orașele și de pe ogoarele Daciei i-a

așezat în mijlocul Moesiei» (cf. IX, 15, 1). Indiferent dacă istoricul latin folosește aceste clișee literare în mod conștient sau nu, trebuie reținut faptul că, în conformitate cu ceea ce el ne comunică, populația romanizată, atestată arheologic atât de abundent pe meleagurile actuale ale vechii Dacii, nu s-a implicat în astfel de fenomene istorice ale imperiului. Se știe că populația autohtonă, după cum am văzut «neexterminată», se face permanent simțită prin revoltele sale antiromane, revolte ce vor duce la pierderea controlului militar sub Gallienus și la retragerea autorităților romane din Dacia sub Aurelianus. Această realitate istorică nu este dedusă din texte ci foarte clar atestată. Înfruntările cu Dacii după anul 106, de când Dacia devine provincie romană, se reflectă, în primul rând, în cognomenul de «*Dacicus Maximus*», adoptat de numeroși împărați romani, între care mulți dintre ei de origine geto-dacă, iar în al doilea rând, în frământările social politice din Dacia până în secolul al IV-lea.

Rămâne să demonstrăm dacă verbul *intermittere*, folosit de autorul latin numai în acest pasaj, trebuie interpretat așa cum am propus noi pentru înțelegerea corectă a acestui text. Este un termen întrebuițat de Eutropius o singură dată în toată opera sa și el nu poate avea conotații pe care dicționarele latine în uz nu le menționează. Mai mult, ideea de «părăsire, pustiire, evacuare, golire, devastare etc.» este redată de abreviator întotdeauna prin termeni adecvați: «*relinquere, vastare, devastare, sinere, desinere, vacuere, populari* etc». În consecință, verbul *intermittere*, format din preverbul *inter-* și verbul *mittere*, prezintă în toate dicționarele de specialitate următoarele sensuri: «a lăsa la mijloc, a pune la mijloc, a așeza ceva între, a da libertate, a suspenda, a discontinua». ¹¹

Așadar, suntem nevoiți să presupunem că ceea ce s-a întâmplat cu adevărat în Dacia prin retragerea aureliană a vizat cu precădere folosirea teritoriului dacic ca zonă de tampon în calea primelor migrații barbare. Este un sens pe care verbul *intermittere* îl presupune într-un mod foarte clar. Urmare acestui fapt, ni se pare de neînțeles cum de s-a putut interpreta atât de inadecvat acest pasaj din care s-a dedus fără nici o bază lexicală ideea pustiirii sau evacuării teritoriului Daciei. Căci așa apare interpretat fragmentul în discuție în cele mai multe traduceri europene, în teoria lui Roesler și chiar în unele versiuni românești, ca de pildă: «*il fit en desert de la province de Dacie*» (= «el pustii provincia Dacia», cf. versiunile franceze din 1865 și 1943, datorate lui N.A. Dubois și Maurice Rat); «*a părăsit provincia Dacia*», conform traducerii lui G. Popa-Lisseanu din 1936 sau și mai contradictoria versiune propusă de Vladimir Iliescu în *Fontes Historiae Daco-Romaniae*, vol. II, București, 1970, p. 39, unde cuvântul *intermisit* a fost tradus pur și simplu «a golit».

Este totuși cazul să ne întrebăm prin ce demersuri logice s-a ajuns la asemenea interpretări. Credem deci că eroarea începea odată cu traducerea pasajului din cap. VIII, 6, 2, din care, aproape toți exegeții operei lui Eutropius deduceau «exterminarea» populației băștinașe. În mod firesc rezulta deci faptul că, dacă războaiele Romanilor cu Dacii nimiciseră în totalitate pe

autohtoni, iar noii locuitori ai acestei provincii erau Romani în exclusivitate (lor și numai lor revenindu-le datoria de «*a cultiva ogoarele și a locui orașele*»), prin gestul lui Aurelianus de a retrage la sudul Dunării «Romanii aduși» de către Traianus, teritoriul dacic rămânea, într-adevăr, golit de orice fel de locuitori.

Textul istoricului latin expune într-un mod prea general întreaga situație (de unde și aerul aproape sibilinic al fragmentului, dacă nu este corelat cu toate informațiile despre Daci aflate în opera sa și dacă nu se iau în considerație chestiunile de ordin stilistic), urmare cărui fapt, fie din cauza diversității documentelor urmărite de autor, fie din cauza aglutinării prea schematice de date, s-au pierdut în actul abrevierii exact cele mai semnificative amănunte. Pentru că, făcând abstracție de istoria lui Eutropius și de a celor ce-l compilează, toate celelalte izvoare contrazic în mod categoric fie concepțiile romantice ale vechilor noștri istorici referitoare la etnogeneza Românilor, fie teoria lui Roesler, repusă în circulație de actuala *Istorie a Transilvaniei*, apărută la Budapesta. Așadar, chiar dacă am considera că din pana lui Eutropius a ieșit termenul de *viris* și nu termenii *res* sau *vires*, așa cum observam mai sus, nu sunt totuși motive să conchidem că din Dacia pierise întreaga populație. Căci, oricât de mare ar fi fost dezastrul acestor războaie în rândul combatanților (*viris*), precum ne precizează pasajul latin, supraviețuiau oricum bătrânii, femeile, copiii și adolescenții neincorporabili. Însă, confuzia produsă de textul lui Eutropius provine și din exagerările autorului latin, între care cea de față nu este nici singura, nici cea mai mare; exagerări prin al căror artificiu căuta să pună și mai mult în relief caracterul categoric al biruințelor romane. (De altfel, cititorul va avea ocazia să ia cunoștință de multe alte exagerări ale istoricului latin din notele explicative și comentariile noastre la ediția amintită, v. nota 1). Și chiar dacă Eutropius ar fi fost animat de intențiile cele mai nobile privind adevărul, lucrarea sa nu era o operă originală, ci una de compilație, care rezulta din multe scrieri cu caracter encomiastic, din panegirice și inscripții trufașe, în care împărații romani «extermină», până la unul, neamurile cu care intră în conflict, pentru ca mai apoi să poarte din nou războaie cu acestea și să încheie tratatae de alianță sau de pace. Însă, în dicuția de față, problema exagerărilor în opera lui Eutropius nu ne interesează.

Latina cea mai urgentă a chestiunilor ridicate de fragmentul pe care îl analizăm este transpunerea exactă a lui în limba română, interpretarea justă a termenilor folosiți de scriitorul latin. Astfel, cuvântul *intermisit*, centrul de greutate al întregului pasaj, nu poate fi interpretat cu acea libertate cu care am fost obișnuiți, ci numai în felul în care subliniam mai sus, și anume: «el a lăsat la mijloc, a lăsat în calea dușmanului, a dat libertate teritoriului dacic», făcându-l zonă de tampon între imperiu și triburile germanice angajate în migrație, în a căror înfruntare împărații romani și marile lor armate dăduseră deja lupte grele încă din timpul lui Gallienus și Claudius II Gothicus. Și dacă, prin gestul lui Aurelianus, Daciei i se redă libertatea pierdută cu două secole în urmă, se pune în mod firesc întrebarea, pentru ce au fost retrași peste

Dunăre, într-un loc și mai periculos «Romanii aduși» de către Traianus? De ce, așadar, acest împărat, el însuși de origine dacică, dădea libertate vechii țări a lui Decebal retrăgând efectivele militare și administrative romane într-o zonă geografică deja pustiiată, supusă unor primejdii și mai mari decât în Dacia, dacă populația retrasă peste Dunăre ar fi reprezentat populația civilă a teritoriului, fie ea în exclusivitate romană? Or, tocmai acest act strategic al lui Aurelianus ne dovedește că peste Dunăre n-a fost retrasă populație civilă, ci mari corpuri ale unei armate de rezistență, însoțite de un aparat administrativ care să poată face față unor situații deosebit de grele.

Părerea noastră este că tocmai în această acțiune inexplicabilă pentru noi, rezidă rațiunea gestului militar al lui Aurelianus. Căci acesta retrage din Dacia legiunile militare romane și aparatul administrativ numai cu scopul de a întări limesul dunărean al imperiului și spre a opri dezintegrarea sudică a sa, de care acesta este amenințat în urma noilor stări de lucruri. În consecință, făcând conexiunea tuturor pasajelor referitoare la Dacia din istoria lui Eutropius, ajungem la concluzia că retragerea romană la sudul Dunării este determinată, în principal, de două evenimente: neputința imperiului de a recăpăta controlul politic asupra unei provincii deja scăpate din mână, Dacia, și nevoia imediată de a întări granița transdanubiană și de a recupera îndeosebi cele două provincii pustiite de barbari - Moesia și Illyricul. Cu alte cuvinte, împăratul Aurelianus nu se arată preocupat de soarta populației civile, așa cum se arătase a fi Aelius Hadrianus (cf. VIII, 6, 2), ci atenția sa era îndreptată spre soarta provinciilor de la sud, prin pierderea cărora imperiul ar fi continuat să se destrame. Pe de altă parte, natura militaro-administrativă a populației retrase ne este subliniată și de istoricii latini de mai târziu, cum este de pildă Iordanes, care-l compilează pe Eutropius, dar observă și realitatea în mijlocul căreia trăia. În acest sens, Iordanes precizează că din vechea provincie romană n-au fost retrase la sudul Dunării de către Aurelianus decât legiunile «*evocatis exinde legionibus*», zice Iordanes, adică «după ce au fost retrase de aici legiunile». Istoricul Nicolae Gostar sesiza cu deplin temei că, în scopul întăririi limesului dunărean, au fost reorganizate îndată după 275/276 toate acele puncte strategice (*castella* = fortărețe, redute), care, înainte de Aurelianus, funcționaseră ca puncte strategice pe malul stâng al fluviului; reînființate cu aceleași denumiri pe malul drept al Dunării, ele preiau funcția celor de pe malul stâng și devin cu timpul mici centre urbane, pe lângă funcția lor militară inițială.

În acest mod trebuie să înțelegem că Dacia de pe malul stâng al Dunării a devenit Dacia Aureliană de pe malul drept al acesteia, așa cum constată Eutropius în partea finală a fragmentului analizat: «*appellavitque eam Daçiam, quae nunc Moesias duas dividit et dextra Danubio in mare fluenti, cum antea fuerit in laeva*» (= «și acestei zone care desparte cele două Moesii i-a dat el numele de Dacia, ea care se află în dreapta de Dunăre, după cum fluviul curge în mare, în timp ce mai înainte fusese în stânga».).

Ca să înțelegem mai bine cele întâmplate sub Aurelianus este revelator să asemănăm aceste evenimente petrecute în timpul domniei sale cu cele con-

sumate sub domnia lui Gallienus. Într-adevăr, după cum în anul 259/260 sunt retrase de către Gallienus din Pannonia Superior legiunile a V-a Macedonica și a XIII-a Gemina, pentru salvarea nordului Italiei de năvălirea triburilor germanice și, totodată, pentru înlăturarea uzurpatorului Ingenuus, tot astfel procedează și Aurelianus când, în primăvara lui 275, retrage legiunile militare din Dacia, spre a salva provinciile Moesia și Illyricul de pericolul desprinderii lor de la imperiu. În felul acesta, prin noile măsuri militaro-administrative adoptate de către Aurelianus, vechea Dacie își încetează oficial existența ca provincie romană subordonată și controlată de imperiu, nu însă ca provincie dacică romanizată, o provincie care, în ciuda romanității ei, nu va mai cădea niciodată sub tutela Imperiului Roman.

Aceasta ar fi, după opinia noastră, întreaga conexiune a evenimentelor petrecute în Dacia între anii 106-275, în concentrarea maximă a istoriei lui Eutropius și fără detaliile cerute de o viziune clară asupra celor întâmplate; totul se consumă între cele două sumare considerații asupra evenimentelor din Dacia din textele analizate mai sus: «*Daciae vires (res) exhaustae fuerant*» (= «forțele (resursele) Daciei fuseseră secătuite») și «*Aurelianus provinciam Daciam... intermisit*» (= «Aurelian a lăsat în calea dușmanului provincia Dacia»), pentru a întări cu efectivele romane, aduse de aici, granița de la sud de Dunăre.

În consecință, dacă după anul 275 Dacia ca provincie romană trebuie să-și înceteze existența la nordul Dunării, fie datorită revoltelor băștinașilor, fie datorită năvălirilor barbare, ea nu-și încetează existența ca veche provincie romanizată. Documentele arheologice, numismatice și epigrafice, cele puse la dispoziție de etnografie și de alți factori, vin să probeze o dată mai mult că interpretarea propusă de noi textelor eutropiene este justă. Verbul *intermisit* indică, deci, actul de separare a Daciei Aureliane de Dacia Traiană.

O înțelegere similară a acestui text latin aflăm și în *Lexiconul bizantin Suidas* (sec. al X-lea), care, pentru termenul geografic *Țara Daciei* preia fragmentul din *Breviarul* lui Eutropius, cap. IX, 15, 1, și-l redă după cum urmează: «*Țara Daciei*, pe care a întemeiat-o Traianus dincolo de Istru și de care s-a lipsit (*apelipe*) Aurelianus atunci când a fost amenințată provincia Illyrilor și Moesilor, considerând că-i va fi cu neputință să salveze granița mărginașă în mijlocul râurilor. Luând deci pe Romanii colonizați de acolo, din orașe și din sate, i-a așezat în mijlocul Moesiei și a numit această parte Dacia. Ea se află acum între cele două Moesii și le desparte una de cealaltă». ¹² Să reținem că Suidas, prin termenul *apelipe*, a redat aproximativ exact în limba greacă verbul latin *intermisit*, apelând la un termen compus din elemente lexicale corespunzătoare. Verbul grec *apoleipo* este format din preverbul *apo-*, prin care se exprimă separarea, și verbul *leipo* (= «a lăsa, a părăi, a lăsa în urma sa»), de unde *apoleipo* (= «a lăsa la locul său, a se îndepărta, a se lipsi de»). Subliniem că preverbul latin *inter-* își găsește totuși un bun echivalent în preverbul grec *apo-*, chiar dacă elementul latin indică menținerea aceleiași stări de lucruri în interiorul fenomenului, iar elementul grec arată separarea de ceva care rămâne într-o stare neschimbată.

Partea finală a acestui fragment, referitoare la separarea celor două Dacii, cea de la nord de Dunăre și cea înființată de Aurelianus, ni se pare a fi punctul cel mai critic al înțelegerii corecte a întregului pasaj, pentru că orice detaliu suplimentar despre cele întâmplate ar fi fost de foarte mare importanță. S-a opinat adesea că Dacia veche își încetează existența ca provincie locuită prin retragerea aureliană și fiindcă istoricii romani și bizantini de mai târziu n-o mai consemnează în scrierile lor. Este cunoscutul «argument al tăcerii», atât de mult invocat. Este știut însă că odată cu prăbușirea Imperiului Roman scade, în general, și numărul informațiilor istorice, literare și politice pretutindeni, iar cei care mai consemnau câte ceva despre lumea romano-bizantină aveau în vedere mai ales realitățile acestei lumi. Căci noile împrejurări politice create de migrațiile barbare nu mai permit libera circulație a informațiilor și zonele geografice rupte de imperiu se izolează tot mai mult cu noua stare de lucruri.

Istoricul creștin Sozomen ne dă totuși o informație revelatoare nu numai asupra existenței populației de la nord de Dunăre, ci și asupra rostului ei pentru lumea romană, atunci când notează: «Neamul acesta are multe orașe, sate și cetăți. Capitala este Tomis, oraș mare și bogat, pe țărmul mării, pe malul stâng pentru cine plutește cu corabia în Pontul numit Euxin. Și până în ziua de azi stăpânește acolo vechiul obicei ca bisericile întregului neam să aibă un singur episcop. În timpul acela le oblăduia Brettanion, și împăratul Valens a venit la Tomis. Intrând în biserică și îndemnându-l, cum obișnuia el, să se unească cu cei din secta potrivnică, Brettanion a discutat cu mult curaj în fața stăpânitorului despre dogma de la sinodul de la Niceea, apoi l-a părăsit și s-a dus în altă biserică, iar poporul l-a însoțit. Și se adunase aproape tot orașul spre a-l vedea pe împărat, bănuind că se va întâmpla ceva deosebit. Părăsit acolo, cu cei din jurul său, Valens a îndurat cu greu această înfruntare. Și prinzându-l pe Brettanion, a poruncit să-l ducă în exil, iar nu mult după aceea a dat ordin să fie adus din nou la locul său. Căci, după cum cred eu, vedea bine că Sciții (de fapt *Geto-Dacii romanizați* n.n.) sunt supărați pentru exilarea episcopului lor și se temea să nu pună la cale o răscoală, *știind că sunt viteji, iar prin poziția locurilor necesare lumii romane fiind așezați ca un zid în fața presiunii barbarilor*».¹³

Rezultă și din acest fragment că teritoriul vechii Dacii, cu locuitorii lui cu tot, era folosit și în secolul al IV-lea, pe vremea lui Valens, ca zonă de tampon în fața presiunii barbare și spre protejarea Imperiului Roman. După retragerea aureliană, Dacia Carpatică revine la vechiul ei stil de viață, cel tradițional, fiind pusă în situația de a face singură față tuturor problemelor grele în care va fi neîncetat aruncată de năvălirile barbare. Prin termenul *intermisit* istoricul latin nu indică numai încetarea exercitării puterii romane asupra acestei regiuni, ci și destinul dramatic al ei în secolele următoare. Rămasă scut de apărare în fața năvălirilor barbare, mirarea noastră este cu atât mai mare cu cât un asemenea merit nu numai că nu-i este recunoscut, ci chiar îi este contestată însăși existența.

Privite din scurt și fără menajamente, toate teoriile mai vechi sau mai

noi, referitoare la vacuitatea zonei geografice a Daciei ante- sau post-aureliane, la «nimicirea autohtonilor», la «golirea» sau «pustiirea» Daciei n-au nici-o legătură cu realitatea istorică și trebuie respinse *de plano*. Căci ele nu sunt decât opinii ieftine expuse analitic și savant pe fondul unei evidente șiretenii, incompatibile cu intențiile istoricului latin, Flavius Eutropius, de la care pornesc de obicei asemenea discuții. ■

NOTE

1. Prezentul studiu este un rezumat al unei ample analize introductive la lucrarea *Breviar de la întemeierea Romei*, ediție critică bilingvă, text paralel, aflată în curs de apariție la Editura Științifică și Enciclopedică, București. Facem, de asemenea, precizarea că, asupra punctului nostru de vedere privind Istoria lui Eutropius, criticul literar Artur Silvestri a făcut trei referiri succesive în revista «Pentru Patrie», nr. 5, 6 și 7 (respectiv lunile mai, iunie și iulie 1987, sub titlurile *Nimicirea Dacilor, un mit al istoriografiei imperiale*, nr. 5, p. 28; *Investigații filologice*, nr. 6, p. 28; *Retragerea aureliană - o dezlegare gramaticală*, nr. 7, p. 28).

2. Asupra acestei probleme, revenim în partea a doua a acestui studiu. Precizăm că interpretările textelor prezentate aici sunt absolut inedite și ele ne aparțin în totalitate.

3. Cf. Eutropi, *Breviarium ab Urbe condita*, recognovit carlo (Carolus) Santini, Teubner, 1979, p. 51/52.

4. Cf. Eutropi, *Breviarium ab Urbe condita*, cum versionibus Graecis et Pauli Landolfique additamentis recensuit et adnotavit H. Droysen, Berolini (Berlin), 1878.

5. *Ibidem*, pp. 139-141.

6. Găsim deci cât se poate de justă afirmația lui Carlo Santini, din prefața ediției menționate mai sus, că în stabilirea textului eutropian variantele latine sunt de primă importanță și nu traducerile. Se vede bine că versiunea greacă nu redă cuvânt cu cuvânt originalul latin ci îl rezumă, îi comasează informațiile.

7. Vladimir Iliescu, *Părăsirea Daciei în lumina izvoarelor literare*, în SCIVA, vol. 22, nr. 3, București, 1971, pp. 425-442, aici, p. 426.

8. Împotriva triburilor germanice pătrunse în imperiu duce lupte grele încărcate de victorii Claudius II Gothicus, împărat roman de origine traco-getică, 268-270. La rândul lor, revoltele băștinașilor împotriva dominației romane s-au manifestat în cinci mari etape: în 117-118, sub Hadrianus; în 139, 143 și 156-157, sub Antoninus Pius; și în 168-169, sub Marcus Aurelius. Alte revolte de mai mică amploare se asociază cu mișcările triburilor germanice și sarmatice, chiar și în perioada ce precede retragerea aureliană, sub Gallienus, Claudius II Gothicus și Aurelianus. De altfel, cognomenul de «Dacicus Maximus», adoptat de mulți împărați romani care au înăbușit mișcările sociale de pe teritoriul Daciei, se întâlnește și în secolul al IV-lea la Diocletianus, Galerius și Licinius.

9. Cf. A. Bodor, *Împăratul Aurelian și părăsirea Daciei*, în «Histria», 1972, pp. 3-16, versiunea engleză în «Dacoromania», Freiburg, 1, 1973, pp. 29-40. Vezi și I. I. Russu, *Etnogeneza Românilor*, 1981, p. 196.

10. Bibliografia mai veche asupra acestei probleme a fost expusă și analizată în *Tr. Ant.*, 1945, pp. 176-187, iar mai recent de Radu Vulpe în *Istoria Dobrogei*, II, București, 1968, pp. 278-283 (Părăsirea Daciei), de Nicolae Stoicescu, *Continuitatea Românilor*, București, 1980, mai ales prima parte, și de alții.

11. Vezi în acest sens orice *Dicționar de limbă latină*, român sau străin, *sub voce*.

12. Cf. Suidas, *Lexicon*, II, 2; v. reproducerea textului grec în *Fontes Historiae Dacoromaniae*, vol. II, p. 698.

13. Cf. Sozomenos, *Istoria Bisericească*, VI, 21, în *Fontes Hist. Dacorom.*, II, pp. 224-225.

CONȚINUTUL SEMANTIC ȘI AUTOHTONISMUL ZONIMULUI «ȘOPÂRLĂ»

de GEORGE VAIDA și IONEL CIONCHIN

Constituind unul din subiectele cele mai dezbătute de lingviștii care se ocupă de originea limbii române, s-a căzut de acord că *șopârlă* este de origine dacă, mai ales pentru că se apropie de alb. *shapi*, de albano-toscul *shapiri* (Vezi documentația vastă la G. Brâncuși, *Vocabularul autohton al limbii române*, București, 1983, pp. 119-120). Dar nici autorul citat nu se decide să dea o soluție etimologică definitivă și nici nu explică, măcar în parte, conținutul semantic.

Din propria noastră experiență, am constatat că, pentru a ajunge mai repede la o bună descifrare a conținutului semantic, pentru a afla etimologia unui cuvânt de origine dacă, este în primul rând necesar să fie luate în considerație particularitățile frapante ale obiectului, ființei sau persoanei individualizate prin cuvântul supus analizei. De aceea ne propunem să procedăm în același fel și în cazul de față.

Este îndeobște cunoscută ușurința cu care șopârla se desparte de o parte din coadă, atunci când un răpitor sau omul o prinde de vârful ei. Ulterior, bucata pierdută se regenerează, dar coada rămâne totuși ceva mai scurtă. Noul vârf se poate și el despărți de trup, când nevoia o cere, dar mai cu dificultate. Dacă această particularitate l-a impresionat pe omul primitiv, fenomenul ar trebui să fie consemnat și în conținutul semantic al denumirii animalului în alte limbi vechi.

Desigur, prima la care ne gândim să recurgem este latina, în care șopârla este denumită *lacerta*. Oricare dicționar latin ne îngăduie să stabilim că *lacerta* face parte din aceeași familie de cuvine cu: *lacer*, *lacera*, *lacerum* = ciuntit, ciopârțit; *lacero*, *lacerare* = a rupe, bucăți, a sfâșia; *lacinia* = bucată ruptă din ceva; *laciniosus* = despărțit în bucăți, prin care se confirmă, cel puțin parțial, aserțiunea noastră.

În limba germană, exemplul este mai puțin convingător, poate pentru că este o limbă relativ nouă, în care unele sunete s-au modificat sau au dispărut. Așa se arată în *Eidechse* = șopârlă; *scheiden* = a (se) despărți. Nouă ne face însă impresia că *Eidechse* reprezintă un mai vechi *Scheidechse*, care s-ar traduce prin «saurian care se desparte», căci «-echse» chiar dacă nu mai supraviețuiește separat, se regăsește în denumirile purtate de mai mulți saurieni, ca: *Schuppenechse*, *Brückenechse*, *Wassereidechse*, *Meerechse* etc.

Dacă vom proceda la unele comparații între limba greacă și limbile

scandinave (cu substrat traco-cimbric), vom constata unele similitudini semnificative: norv. *skaere* (a tăia), daneză *skaere* (a tăia), sued. *skäera* (a tăia), grec. *sayra*, *saura* (șopârlă).

De remarcat că *sk* se citește ș, cuvintele scandinave sunând «șere», «șeră», prin care se explică și germ. *Schere* (citit *șere*), care se traduce prin foarfecă, instrument de tăiat, dar evidențiază apropierea de grec. *saura* (șopârlă), care nu este de origine greacă, ci tracică. Acest fapt îl dovedește un alt cuvânt «grecesc». Este vorba de *sauroter*, adică partea metalică opusă vârfului suliței, întru totul asemănătoare unui tub terminat printr-un tăiș de daltă, cum erau topoarele celtice din bronz, în care coada de lemn nu străbătea metalul de-a curmezișul - o creangă în formă de L se înfigea în «buzunarul» opus tăișului.

Piesa servea la înfigerea cozii suliței în pământ și cuvântul avea accepțiunea de «taie-pământ» (în dialectul geto-dac de sud *ter* = pământ, în dialectul geto-dac de nord *ter* se pronunța *tir*). Deci *sauro* însemna a tăia. Ca atare, grec. *saura* = șopârlă, fiind împrumutat din tracă, avea accepțiunea de «tăiată».

Rădăcina *saur*, cu accepțiunea de «tăiat» ne prilejuiește comparația cu norvego-suedo-danezul *sår* (rană), de origine traco-cimbrică, în temeiul sintagmei *sår - men*, cu accepțiunea de «om de compătimit, fiind rănit», în care *sår* este sinonim cu tăietură (în trup).

Semnalăm etnonimul *sauro - mat*, mai târziu *sarmat*, compus din *sauro* (bucată tăiată din piele) și *mat* (acoperământ împletit, alcătuit, cf. franco-celt. *matelas* și engl. *mattres*, cu accepțiunea actuală de «saltea», inițial rogojină împletită), căci Sarmatii purtau veșminte astfel alcătuite din «solzi de piele», după cum se constată din imaginile de pe Columna lui Traian, ceea ce confirmă atât originea non-greacă a cuvântului *saura*, cât și conținutul semantic de «tăiat».

Revenind la limba latină, remarcăm că traducerea română a lui *lacer* din *lacerta* este *ciopârțit* (Cf. DEX, *Dicționarul Explicativ al limbii române*, București, 1974, p. 153). Verbul *a ciopârți* se definește prin «a tăia în bucăți o ființă sau o parte a trupului ei». La aceeași pagină, *ciopată* se definește prin «bucată de carne tăiată din trupul unui om sau animal», cuvânt pe care unii încearcă să-l derive din magh. *csapat* cu accepțiunea de grămadă; ceată. (Inadvertența semantică este evidentă, dar nu o analizăm aici). Imediat urmează *ciopor* (pe care îl considerăm parte separată dintr-o turmă, ca «cioporul de sterpe», «cioporul de miei» etc.), de asemenea declarat de origine maghiară, din *csoport* (noi îl considerăm compus din *cio* (tăiat) și *parte*, adică parte separată). Ca să nu vorbim încă de dacismul lui *ciop*, ci să-i demonstrăm numai indo-europeismul, ne referim la engl. *chop* (citit *ciop*), care, conform tuturor dicționarelor engleze, înseamnă «bucată, parte tăiată (dar numai după aceasta) și friptură». Cuvântul nu este germanic, ci dintr-un substrat preceltic proto-irlandez, din care a derivat și irl. *ciub* (bucată separată din...), cu actuala accepțiune de *cub* (corp geometric). Din aceeași rădăcină presupunem că derivă și rom. *ciob* (de oală, de cărămidă etc.), care

este un «fragment». Mai sunt de menționat cuvintele din familia verbului *a ciopli*, acțiune ce implică tăiere și spargere.

Rădăcina *ciopâr* (din *a ciopârți*), indicând tăierea sau spargerea de trup a unei bucăți, o considerăm înrudită cu lat. *separ. separis* (despărțit, separat. Poate că era încă într-o formă *cioper* (în engl. *chopper* = satâr, topor de ciontolit), posibil compusă din *ciop* (tăiere) și *per* (două bucăți, pereche).

În sfârșit, dacă întreaga șopârlă este atât de mică, și mai ales mică este partea din coadă ce se rupe, este normală și o diminutivare a adjectivului, care se acordă cu substantivul pe lângă care stă: o fetiță mititică, un băiețel mititel frumușel etc. În fazele evolutive ale limbii române, epitetul uzurpă adesea locul substantivelor, substituindu-li-se. Rămânând numai în prezența unui adjectiv-epitet *ciopâr*, îl vom diminutiva prin adăugarea sufixului dacic -*ula*, rezultând un *ciopâr-ula*. Conform legii minimului efort, observabilă în evoluția lat *merula* - rom. *mierlă*, prin căderea lui *u*, rămâne *ciopârta*. Suntem singuri că de aici cititorii nu mai au nevoie de ajutorul nostru pentru a ajunge la forma *șopârlă*... ■

Descolindatul în Orientul și Sud-Estul Europei

de Prof. PETRU CARAMAN

Lucrarea *Descolindatul în Orientul și Sud-Estul Europei. Studiu de folclor comparat* a germinat în mintea mea încă de pe vremea când - aflându-mă la studii în Polonia - îmi adunam materiale pentru teza asupra datinei colindatului, pe care aveam s-o susțin în anul 1928, la Universitatea «Władysław Jagiello» din Cracovia. Pot spune că atunci, pentru întâia oară, am văzut într-o slabă licărire fațeta negativă a acestei importante datine de largă circulație internațională (...). Însă ideea că atunci - mai mult decât probabil - se ascundea o realitate folclorică incontestabilă, nu m-a părăsit nici-un moment, ci, dimpotrivă, a continuat să stăruie în mintea mea din ce în ce mai tiranic. Iată de ce mi-am propus apoi să urmăresc îndeaproape, la Români și la cât mai multe alte popoare din Orientul și Sud-Estul Europei, problema aceasta și să cercetez critic, cu toată atenția, materialele, spre a distinge ceea ce este element folcloric de ceea ce nu este și dacă în general se va putea încadra folclorului, ceea ce mie îmi apărea intuitiv ca o a doua fațetă a datinei colindatului. Astfel m-am hotărât să cumulez cât mai copios posibil materiale și să le verific cu rigurozitate.

Verificarea se putea face în două chipuri: 1. pe de o parte, pe baza materialelor deja publicate sau și a celor inedite, aflătoare în arhive folclorice, 2. iar pe de altă parte, chiar pe teren. Pe teren aveam două posibilități,

adică două procedee de investigare: a. direct - prin propria mea informare, la fața locului; b. indirect - prin anchete folclorice regizate de la distanță. Am folosit toate aceste căi, făcând cercetări la popoarele slave, la Greci și la Români.

Perioada de colectare a datelor folclorice asupra subiectului meu a durat mai bine de un deceniu (...).

Cu chipul acesta ajunseseam în fine să-mi fac o opinie sigură despre un fenomen folcloric excepțional de interesant și de original despre care nu mai vorbise nimeni dintre toți cei ce se ocupau cu datina colindatului în diferite țări, fie studiind-o, fie în calitate de simpli culegători de materiale referitoare la ea. Nu mai aveam nici-o îndoială: în baza bogăției de documente, pe care le posedam de la toate națiunile unde colindatul e atestat ca o datină încă în plină vigoare, mă convinsesem definitiv de existența descolindatului, pe care îl vedeam conturat acum foarte clar, pe fundalul datinei colindatului, ca un obicei integrat ei. Pot spune, perfect obiectiv, că descolindatul ca manifestare eminentamente folclorică este o descoperire a mea. Nimeni nu și-a dat seama că el există. Nimeni nu l-a relevat ca pe un obicei specific. Dacă unii folcloriști au înregistrat adesea formule de descolindare - fără a le atribui de altfel vreo importanță mai deosebită - considerându-le drept simple glume de copii, rituri de descolindare însă n-a înregistrat nimeni. Ele n-au atras atenția nici unui folclorist român sau străin. Existența lor eu am constatat-o pentru prima oară. Eu le-am dat la iveală și eu, cel dintâi, ofer cuvenita explicație științifică atât pentru rituri, cât și pentru formulele de descolindare.

În anul 1936, la Congresul geografilor și etnografilor slavi de la Sofia, am ținut o comunicare intitulată *Descolindatul dans le Sud-Est Européen*, în care prezentam, în esență, slaviștilor etnografi - aparținând diferitelor naționalități, slave sau neslave - rezultatele cercetărilor mele asupra descolindatului. Cele relatate de mine la acest congres n-au fost ascultate fără interes de etnografii participanți, printre care unii erau preocupați în special de datina colindatului și scriseseră studii despre ea, cum era de exemplu Edm. Schneeweiss, profesor de etnografie slavă de la Praga. Ba chiar, comentariile lor la acea comunicare au apreciat cu deosebire faptul că pusesem în lumină un fenomen folcloric ce ieșea cu totul din comun prin surprinzătoarea lui originalitate, întrucât datina la care se raporta era cunoscută de toată lumea, ea fiind pur pozitivă în finalitatea ei. Aceasta a constituit pentru mine un stimulent în plus de a duce la capăt cât mai repede lucrarea amplă asupra subiectului în chestiune (...).

Ceea ce țin însă a releva aici este faptul că din anul 1936 până azi (...) n-a apărut nici la noi și nici în străinătate vreo lucrare care să abordeze în vreun fel sau altul problemele puse și dezbătute de mine în lucrarea de față.

Astfel cartea mea va apărea și acum ca o noutate științifică pentru specialiștii etnografi de pretutindeni, așa cum a fost ea în anul 1936, pentru cercul restrâns al amintitului congres internațional.

Dar chiar pentru acei foști congresiști care mai supraviețuiesc încă ea va fi o noutate, întrucât laconica mea comunicare de atunci nu a putut face

cunoscut decât prea puțin din conținutul atât de bogat al subiectului (...). Dar n-aș putea încheia trecerea în revistă a antecedentelor lucrării de față, înainte de a face o mărturisire, care ar putea să apară unora baza, cel mai de seamă stimul, care a avut rol prim, determinant în realizarea acestui studiu: mi-a venit de la ilustrul slavist Alex. Brückner, recenzorul cărții mele polone despre datina colindatului (cf. ZSPH. XI, pp. 453-456). Nu mult după publicarea acestei lucrări și înainte de apariția criticii lui Brückner, am aflat întâmplător din anturajul său că el ar fi spus: «Magismul colindelor, susținut de Caraman, este o erezie». În adevăr, eu căutasem să pun în lumină baza magică a datinei studiate. Era problema cea mai importantă, de ordin genetic, a tezei mele. Am așteptat cu înfrigurată nerăbdare și chiar cu teamă recenziei lui Brückner; eram grozav de curios să văd cum își justifică el opinia sa critică. Când a apărut, am încercat un sentiment de profundă dezamăgire. În ampla lui recenzie, el nu a atins deloc această problemă cardinală, ci s-a preocupat mai mult de chestiuni mai puțin importante și de unele aspecte formale. De ce n-a atins-o? A rămas o enigmă pentru mine...

Am fost cuprins atunci subit de dorința arzătoare de a-i demonstra marelui slavist, pentru care am o stimă fără margini - dar care totuși era etnograf de specialitate, deși în enciclopedica-i activitate filologică publicase și texte folclorice slave -, că teza mea este justă. Și am înțeles că nu o puteam face mai bine decât publicând lucrarea despre descolindare, în care «magismul», contestat de el, apărea tot așa de pregnant și de categoric ca și la colindat (...).

Acum, firește, aș avea de spus, în favoarea tezei magismului datinei colindatului, mult mai mult decât puteam spune atunci când mă aflam la începutul cercetărilor mele pe terenul folclorului. Dar, raportându-mă în special la descolindare și privind obiectiv în urmă, astăzi îmi dau seama că era o imperioasă datorie din parte-mi, față de disciplina românească a folclorului (...), de a da la lumină acest studiu în ciuda tuturor împrejurărilor adverse, care mi-au stat în cale. Astfel, cartea descolindatului apare ca un pendant la cartea colindatului, publicată în limba polonă. Regret numai că - pe când aici epuizez subiectul, prezentând tot ceea ce are el mai esențial - în lucrarea anterioară, despre colindat, am spus numai o parte din ceea ce aveam de spus și anume mi-am concentrat atenția asupra originii și genezei lui, lăsând pentru mai târziu celelalte probleme atât de interesante și de atrăgătoare, pe plan comparatist, asupra tematicii colindelor și asupra artei poetico-folclorice ilustrată de ele.

Evident, nu s-ar putea susține că aspectul negativ din cadrul datinei colindatului, pe care îl înfățișez eu aici, îl egalează în ce privește însemnătatea pe cel pozitiv general cunoscut. Totuși, însă, din mai multe motive, unele chiar deosebit de importante (...) el nu este mai puțin demn de studiat... ■

(Extras din *Cuvânt preliminar* la studiul *Descolindatul în Orientul și Sud-Estul Europei*, lucrare din care un capitol a fost publicat în «Anuarul de folclor de la Cluj», 1981, 2, pp. 57-94).

Vith INTERNATIONAL CONFERENCE
ON THRACIAN STUDIES
(Florence: May 18-21, 1989)

Following the positive results of the previous five Conferences, of the Fifth International Congress of Thracology in Moscow (October 18-22, 1988) and of the recent discoveries in several European Countries, the European Center of Thracian Studies estimated opportune to organize the Sixth International Conference on Thracian Studies on the general theme:

THE THRACIANS
IN THE MEDITERRANEAN

(historico-cultural researches between the four Mediterranean peninsulas: Anatolia, Haemus, Italy, Iberia).

The Conference will be hold in Florence on May 18-21 in collaboration with the Department of Sciences of Antiquity of the University of Florence and the works will take place at the Accademia Toscana di Scienze e Lettere «La Colombaria», Via S. Egidio, 21-23, under its auspices.

The rapporteurs will have 15 minutes at their disposal to present a paper on the results of their multi-and inter-disciplinary researches in the fields of critical text of literary sources, archaeology, linguistics, mythology, numismatics, fine arts history and folklore. These papers have to be referred to the above four Mediterranean peninsulas as well as to their inter-relationships at the pre-roman and imperial epoch.

The experts who are interested in attending this International Conference are kindly requested to fulfil the enclosed registration bulletin, specifying the topic of their paper.

The proceedings of this Conference will be published, in due time, in a volume ad hoc.

VIème SYMPOSIUM INTERNATIONAL
D'ETUDES THRACES
(Florence: 18-21 Mai 1989)

A la suite des résultats positifs des cinq Symposia précédents, du Vème Congrès International de Thracologie de Moscou (18-22 Octobre 1988) et des récentes découvertes dans plusieurs pays européens, le Centre Européen d'Etudes Thraces a cru opportun d'organiser le VIème Symposium International de Thracologie sur le thème général:

LES THRACES
DANS LA MEDITERRANEE

(recherches historico-culturelles entre les quatre péninsules méditerranéennes: Anatolie, Haemus, Italie, Ibérie).

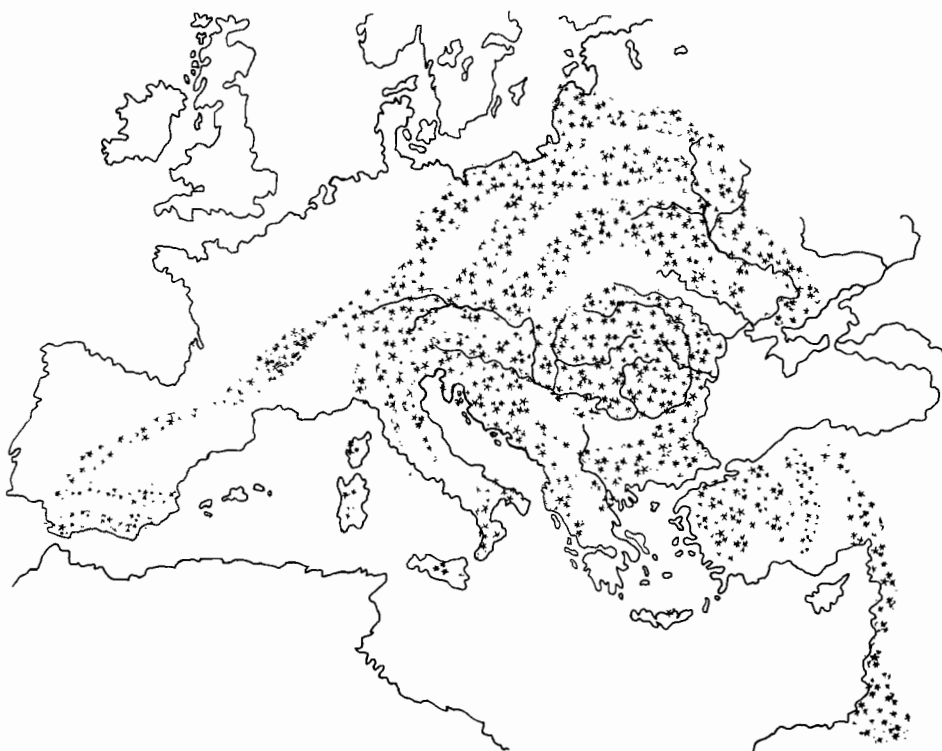
Le Symposium aura lieu à Florence les 18-21 Mai 1989 en collaboration du Département des Sciences de l'Antiquité de l'Université de Florence et les travaux se dérouleront à l'Accademia Toscana di Scienze e Lettere «La Colombaria», Via S. Egidio, 21-23, qui a accordé ses auspices.

Les rapporteurs auront à leur disposition 15 minutes pour présenter les résultats de leurs recherches multi-et inter-disciplinaires dans les domaines du texte critique des sources littéraires, de l'archéologie, de la linguistique, de la mythologie, de la numismatique, de l'histoire de l'art et du folklore. Les communications devront se référer aux quatre péninsules méditerranéennes et à leurs interrelations à l'époque pré-romaine et impériale.

Les experts intéressés à participer à ce Symposium International sont priés de bien vouloir compléter le formulaire d'inscription ci-inclus en spécifiant le titre de leur communication.

Les actes du Symposium seront publiés en dû temps dans un volume ad hoc.

SPAȚIUL TRACIC

«Tracii sunt neamul cel mai numeros și mai răspândit din lume, după cel al Indienilor» (*Herodot*)

CUPRINSUL

Pr. Alexandru Stănculescu-Bârda, <i>Un document inedit privitor la cultul lupului și al ursului, în Banat</i>	1
Dr. Gheorghe I. Șerban, <i>Dacia în lumina unei noi interpretări a istoriei lui Flavius Eutropius</i>	3
George Vaida și Ionel Cionchin, <i>Conținutul semantic și autohtonismul zoonimului «șopârlă»</i>	17
Prof. Petru Caraman, <i>Descolindatul în Orientul și Sud-Estul Europei</i> <i>VIIth International Conference on Thracian Studies</i> <i>(Florence, May 18-21, 1989)</i>	19
<i>VIème Symposium International d'Etudes Thraces</i> <i>(Florence, 18-21 Mai 1989)</i>	22
	23

NOI TRACII
Redacția: Via Larga, 11 - Milano

Direttore responsabile: Sabino d'Acunto
Direz. Foro Traiano 1/A, Roma - Reg. Trib. Roma n. 17282 del 31.5.78 e del 3.6.1988
Rivista mensile - Spedizione in abbonamento postale gruppo terzo (70%)